

Ключевые слова: апеллятив, гидроним, лексема, номен, потамоним.

Summaru

The article analyzes the relationship between attested in the Rovno region geographical appellative and potamonims. Appearance of geographical terms based potamonims is discussed.

Keywords: *appellative, hydronym, lexema, nomen, potamonym.*

УДК 81'373.21(477.84)«XX»+81'27=161.1+161.2

Шульган О. В.

*Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ КРІЗЬ ПРИЗМУ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ (НА ПРИКЛАДІ ОЙКОНІМІЇ УКРАЇНИ ХХ ст.)

Кампанії боротьби за чистоту мови, за дотримання мовних норм, що їх час від часу оголошувало компартійне керівництво у ХХ ст., мали зовсім інше, а саме антиукраїнське підгрунття, ніж відомі в історії багатьох мов, особливо загрожених, пуристичні рухи. Якщо останні спрямовувались на боротьбу з іншомовними запозиченнями, тобто мотивувалися уболіваннями за збереження чистоти мови на питомій базі, то радянські мовні чистки фактично були війною з самою мовою.

Починаючи з 1930-х років, більшовицька влада не обмежувалася лише русифікацією українців, що поступово звужувала сфери використання української мови у всіх сферах суспільного життя [5, с. 28]. Негативний вплив русифікації помітний і на ономастиконі України, зокрема на ойконімії, що проявлявся через практику нівеляції самобутніх рис української мови з метою штучного стимулювання процесів зближення її з російською мовою через перейменування населених пунктів України чи використання російських найменувань поселень у різних регіонах України.

Проблеми взаємодії української і російської мов були предметом багатьох наукових розвідок різних учених. Так, перегляд правописних, термінологічних і лексикографічних норм української мови та критику бездіяльності влади в царині державної мовної політики порушено у роботах І. Вихованця, А. Загнітка, С. Караванського, В. Німчука, Я. Радевича-Винницького й інших учених. Загальний опис мовної ситуації

в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. містять дослідження В. Брицина, Л. Масенко, О. Тараненка, В. Чемериса, регіональні соціолінгвістичні дослідження належать В. Демченкові, Т. Кузнецовій, Ю. Сапліну та ін.

Як показує аналіз наукових джерел, взаємодія української і російської мов у світлі соціолінгвістики на прикладі ойконімії України ще не була предметом цілісного дослідження у вітчизняній лінгвістичній науці, що зумовило *мету нашої статті* – проаналізувати мовну політику, яку провадив радянський режим на території України у ХХ ст. стосовно найменувань населених пунктів, охарактеризувати наслідки цієї політики, визначити характер взаємодії української і російської мови як прикладу „білінгвізму” в ойконімії, дати загальний соціолінгвістичний огляд сучасного стану ойконімікону України.

Сьогодні Росія та Україна жодним клаптиком землі не входять до складу одна одної. Обидві проголосили акти про суверенітет – і кожна своїм голосом, а тексти міждержавних угод укладають двома мовами, чим підкреслюють, що кожна країну офіційно представляє своя мова. Ставлення різних верств до мови колишнього СРСР, як і набуте чи залишкове знання її, не визначає в Україні правових відносин [8, с. 43]. Проте і до сьогодні, після розпаду СРСР, низка українських назв поселень звучить ще російською, наприклад: *Восход* (АР Крим), *Ізобільне* (АР Крим), *Істочне* (АР Крим), *Кирпичне* (Зп), *Любимівка* (Кв), *Надеждівка* (Од), *Первомайськ* (Лг), *Северодонецьк* (Лг), *Охотничє* (Вл) і т.п. [1].

У радянський період внаслідок обмеження функціонування української мови спостерігалася тенденція до формування диглосної ситуації, визначальною рисою якої є закріплення кожної з двох мов за різними сферами використання [5, с. 24]. Ойконімія України ХХ ст., як вагома складова офіційно-ділової лексики, також формувалася під впливом російської мови. Підтвердженням цьому є численні перейменування поселень, зокрема коли українська чи іншомовна назва свого часу не подобалася радянським функціонерам, її було замінено іншою, що могла й бути російською: *Бабтисти* перейменовано на *Надеждівку* (См), *Вишівка* – на *Октябрське* (См), *Гутерталь* – на *Кирпичний* (Зп), *Людвиківку* – на *Мислівку* (ІФ), *Манджелій* – на *Красноярку* (Мк), *Татарівку* – на *Комишувате* (Кр), *Ядвипіль* – на *Краснопіль* (Рв) та ін. [11; 12; 13]. Причини таких перейменувань різні:

очищення ойконімії України від іншомовних назв, найменувань релігійної тематики, етронімів тощо.

В. Фоменко зазначає, що у повоєнний період нові назви сіл відображали характерні риси радянської епохи і соціалістичного будівництва [17, с. 15], тому були й доцільними. Проте важко змиритися із тим, що ойконімікон України в результаті такого відображення втрачав свої вікові, традиційні, нерідко оригінальні найменування поселень. Так, *Війтівку* перейменовано на *Родниківку* (Кв), *Дзярківку* – на *Трудолюбівку* (Од), *Новий Париж* – на *Рошу* (Од), *Павуки* – на *Трудовий* (Лв), *Плюваки* – на *Первомайське* (Кв), *Попівку* – на *Смірнове* (Зп), *Шингорот* – на *Ручайку* (Зп) та ін. [11].

Характерно, що після 1946 р. іншомовні назви поселень не завжди замінювались лише українськими відповідниками (повними або частковими перекладами), а новими російськомовними назвами, деякі з них мали певне відношення до радянської дійсності, наприклад: *Гофнунгсфельд* замінено на *Надеждівку* (Од), *Ердек-Бурно* – на *Утконосівку* (Од), *Леккерт* – на *Трудолюбівку* (Днп), *Лібенау* – на *Майське* (Зп), *Лібенитат* – на *Любимівку* (Вл), *Нейкерх* – на *Ударник* (Зп), *Розенфельд* – на *Свободний* (Дн), *Хаджі-Курда* – на *Комішівку* (Од) і т. д. [11]. Труднощі вимови та письма відступають на задній план, коли заявляє про себе „господарський чинник” [7, с. 40]. Наведені приклади вказують на домінування російської мови в Україні, у її адміністративно-територіальному устрої. Якщо українська ойконімія потребувала упорядкування, то його повинні були здійснювати насамперед висококваліфіковані спеціалісти з мовознавства за участю географів, істориків та ін., а не звичайні радянські функціонери, які не мали відповідних знань, а лише виконували накази компартії.

Відомо, що різні рівні мови неоднаковою мірою піддаються впливу інших мов. Найвразливішою є лексика мови, оскільки саме слова здатні перекочувати з однієї мови до іншої. Велику кількість нових, штучних російських назв поселень було трансформовано під українські, однак вони не мають ніякої історичної цінності, адже жодним чином не відображають заселення конкретної території нашої держави, наприклад: *Звізда* (Днп), *Красна Роза* (Дн), *Красна Зоря* (Днп), *Красний Пахар* (Хр), *Лучиста* (Жт), *Маївка* (Днп), *Новожеланне* (Вн), *Одрадне* (Днп), *Октябрське* (Днп), *Опитне* (Дн), *Пахар* (Днп), *Пищевик* (Дн), *Победа*

(Дн), *Прелесне* (Дн), *Скучне* (Дн), *Строїтель* (Дн), *Удачне* (Днп) тощо [9; 10; 11; 12; 13; 14; 15].

Прикладом порушення мовного законодавства ще на початку функціонування радянської влади є назва райцентру Миколаївської області міста *Первомайськ*. Як пише, В. Лобода, воно було утворене 6 липня 1919 р. в результаті об'єднання трьох населених пунктів: *Ольвіополя*, *Богополя* і *Голти*. Назву йому надано на честь Міжнародного пролетарського свята *Першого травня*. Її (назву) утворено в результаті стягнення словосполучення, оформленого російською мовою: *Первое мая* [4, с. 176 – 177]. Нова назва Первомайськ не має, як бачимо, жодного відношення до попередніх. Вона, в першу чергу засвідчує, „радянськість” у назвотворенні ойконімів ХХ ст. Наслідком реалізації ідеології радянської епохи стали ойконіми: *Жовтневе*, *Жовтневий*, *Октябр*, *Октябрське*, *Октябрський*, *Октябрицина*, *Первомайськ*, *Первомайське*, *Первомайський* (більше 20 назв в ойконімії України після 1947 р.).

Коли ж ідеться про граматичні форми онімів, то вони практично не зазнавали змін. Хоча довідники АТУ іноді фіксують заміну одноклосемних українських назв двоклосемними, частково російськими, або навпаки, наприклад: *Гек* перейменовано на *Зелену Рощу* (Дн), *Новий Париж* – на *Рощу* (Од); або ж зміну роду назви поселення: *Ляхове* (сер. р.) – на *Вороб'ївку* (жін. р.) (Кр), *Ново-Болгарку* (жін. р.) – на *Первомайське* (сер. р.) (Од), *Яму* (жін. р.) – на *Сіверськ* (чол.р.) (Дн) тощо [14; 15].

Також змінювалося і граматичне число назв поселень: *Арнаутку* (одн.) змінено на *Комишани* (мн.) (Хс), *Плюваки* (мн.) – на *Первомайське* (одн.) (Кв), *Турки* (мн.) – на *Трудодлюбивий* (одн.) (Пл), *Фарійони* (мн.) – на *Родниківку* (одн.) (Лв), *Ясеву* (одн.) – на *Ваньківці* (мн.) (Лв) та ін. [11].

І хоча в „Законі про мови” і зазначалося: „Українська мова є одним із вирішальних факторів національної самобутності українського народу” [2], проте це не завадило функціонувати новотворам в ойконімії України ХХ ст., зокрема відантропонімним назвам поселень, не властивим для української мови, наприклад: *Анютине* (Вн), *Ванюшкіне* (Хс), *Митьково-Качкарі* (Дн), *Ульянівка* (Днп) та ін., а окремі з них утворили цілі ряди: *Мар'є-Дмитрівка* (Од), *Мар'ївка* (Од), *Мар'їна Роща* (Лг), *Мар'ївське* (Хр), *Мар'їнка* (Од), *Мар'їнське* (Мк), *Новомар'ївка* (Вл), *Старомар'ївка* (Вл); *Надеждине* (Кв), *Надеждинка* (Дн), *Надеждівка* (Дн) і т. п. [9; 10; 11; 12; 13; 14; 15].

Щодо словотвірних особливостей ойконімів, то навіть деякі ойконіми із питомо російськими суфіксами **-евк(а)** / **-овк(а)** не можна вважати повністю російськомовними. Як зазначає В. Лобода, протиставлення **-евк(а)** / **-овк(а)**, з одного боку, та **-івк(а)**, – з другого, розрізняє в системі офіційних назв українсько- та російськомовні найменування. Проте віднесення ойконімів на **-евк(а)** / **-овк(а)** до російськомовних не завжди істинне, хоч такі фінали й служать зовнішнім індикатором визначення мовної належності назви. Висновок про належність топоніма можна зробити тільки на основі етимологічного й словотвірного аналізу назви. З цього погляду до них відносяться назви на **-евк(а)** / **-овк(а)**, які пов'язані здебільшого з російськими прізвищами: *Алексеевка* (бо: М. О. Алексеев), *Куйбишевка* (бо: В. В. Куйбишев), *Кіровка*, *Чапаєвка* та ін. У таких випадках екстралінгвістично (необхідність збереження прізвищних суфіксів) не відбувається перерозподіл морфем, тому виділяються антропонімічний (**-ев-** або **-ов-**) та топонімічний (**-к-**) суфікси. Назви цього типу, що виконують так звану увічнювальну функцію, виявляючи російськомовне походження, сприймаються системами інших літературних мов, стають міжсистемними одиницями [3, с. 85].

Дослідники вважають, що імперії гинули насамперед через намагання бути суціль одномовними, через хворобливо-амбіційні прагнення впокорити поневолені народи на найглибшому рівні людської сутності – мовному, який репрезентує духовний світ людини. І це закономірно: поневолена фізична людина ще має надію звільнитися, духовна неволя такої надії не залишає навіть у блідих обрисах [16, с. 43]. Так сталося з СРСР, де інтереси простої людини були нічим. Робітництву, значний відсоток якого – колишні селяни або їхні діти, у зросійщених містах, особливо у південно-східних регіонах, складно зберегти свою українськомовність: воно не має традицій боротьби за свої національні, як і соціальні права [6, с. 198]. Саме тому донині у цих регіонах побутують російські назви поселень і їх жителі з цим змирилися.

Сьогодні ойконімія України нараховує 29779 населених пунктів [1]. Це число є дещо нижчим, ніж у попередні десятиліття (*див. рис. 1*): 1947 р. – 42422, 1965 р. – 33986, 1969 р. – 32830, 1979 р. – 31113, 1987 р. – 30252 населені пункти [9; 11; 12; 13; 14; 15]. Таке різке скорочення зумовлене передусім тим, що у післявоєнний період райони

роздрібновалися, а населені з кожним десятиліття об'єднувалися чи взагалі ліквідовувалися органами влади.

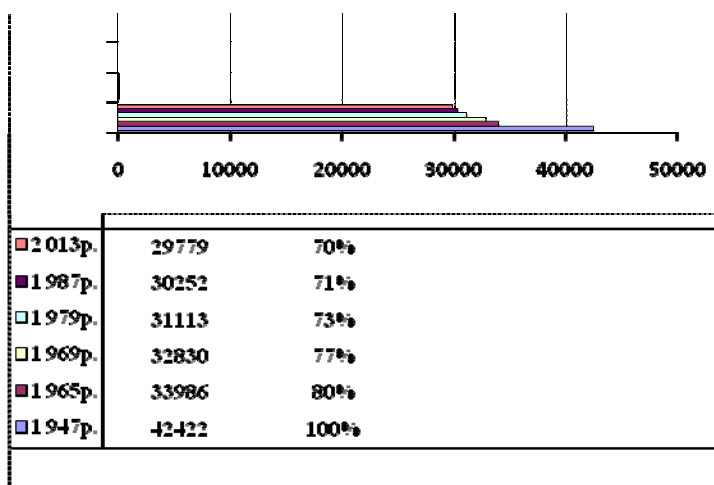

Рис. 1. Кількість населених пунктів України (1947-2013 рр.)

Саме ж число російських назв населених пунктів України суттєво скоротилося (див. рис. 2): 1947 р. – 1064, 1965 р. – 782, 1969 р. – 675, 1979 р. – 490, 1987 р. – 321, 2013 р. – 125 російських назв [1; 9; 11; 12; 13; 14]. Насамперед це пов'язано із проголошенням незалежності України та усвідомленням українцями своєї культурної самобутності.

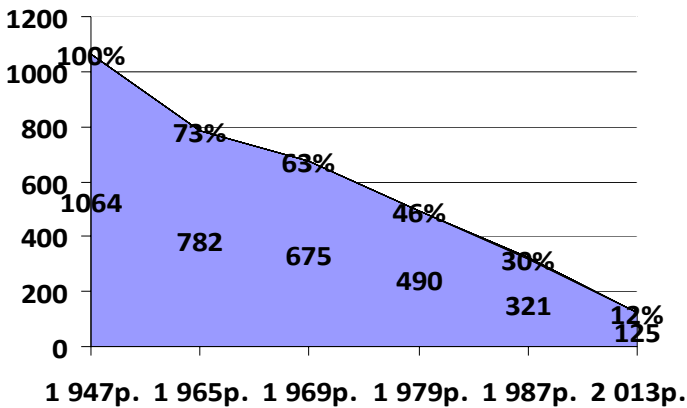

Рис. 2. Кількісне співвідношення російських назв в ойконімії України (1947 – 2013 рр.)

На нашу думку, в Україні варто було б здійснити видання нового адміністративно-територіального довідника України, в якому відновити принаймні для селищ міського типу, міст і більших сіл давні назви, оскільки вони є пам'ятками історії та культури народу. Громади багатьох поселень України у 90-ті рр. ХХ ст., відразу після здобуття незалежності, повернули неправомірно замінені в радянський період назви своїх населених пунктів. Однак ще чимало поселень чекають на повернення їх давніх українських назв, наприклад: *Восход* (Дн), *Комсомольське* (Вн), *Краснознам'янка* (АР Крим), *Любимівка* (Хр), *Родники* (Дн) та багато ін., тобто упорядкування ойконімної системи України залишається ще незавершеним.

Перспективами подальших досліджень є еколого-соціолінгвістичне вивчення взаємозв'язку української та інших іноземних мов в ойконімії України шляхом зіставлення ойконімів на усіх мовних рівнях із врахуванням мовної політики ХХ ст.

Список умовних скорочень

АР Крим – Автономна Республіка Крим; *АТУ* – адміністративно-територіальний устрій; *Вл* – Волинська область; *Вн* – Вінницька область; *Днп* – Дніпропетровська область; *Дн* – Донецька область; *Жт* – Житомирська область; *жін. р.* – жіночий рід; *Зп* – Запорізька область; *ІФ* – Івано-Франківська область;

Кв – Київська область; *Кр* – Кіровоградська область; *Лв* – Львівська область; *Лг* – Луганська область; *Мк* – Миколаївська область; *мн.* – множина; *од.* – одина; *Од* – Одеська область; *Пл.* – Полтавська область; *Рв* – Рівненська область; *сер. р.* – середній рід; *См* – Сумська область; *Хр* – Харківська область; *Хс* – Херсонська область; *чол. р.* – чоловічий рід

Список використаної літератури

1. Алфавітний покажчик населених пунктів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html>. – Назва з екрана.

2. Закон Украинской Советской Социалистической Республики „Об языках в Украинской ССР” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sdpuo.com/rus/faction/laws/laws-lang/>. – Назва з титул. екрана.

3. Лобода В. В. Суфікс -івк(а) та його російські діаморфи -евк(а), -овк(а) в українській топонімії / В. В. Лобода // Українське мовознавство. – 1977. – № 5. – С. 80 – 86.

4. Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя : монографія / В. В. Лобода. – К. : Вища школа, 1976. – 232 с.

5. Масенко Л. Т. Українська мова в соціолінгвістичному аспекті : автореф. дис. ... доктора філологічних наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Л. Т. Масенко. – К., 2005. – 40 с.

6. Радевич-Винницький Я. К. Двомовність в Україні : соціолінгвістичний аспект / Я. К. Радевич-Винницький // Освіта і управління. – 2009. – № 3 – 4. – С. 190 – 200.

7. Радчук В. Д. Параметри і взаємодія мов / В. Д. Радчук // Дивослово. – 2005. – № 6. – С. 36 – 44.

8. Радчук В. Д. Параметри і взаємодія мов / В. Д. Радчук // Дивослово. – 2005. – № 7. – С. 42 – 48.

9. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ : в 2-х т. – Т. 1. – К. : Політвидавництво України, 1969. – 541 с.

10. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ : в 2-х т. – Т. 2. – К. : Політвидавництво України, 1969. – 631 с.

11. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К., 1946. – 1084 с.

12. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. На 1 липня 1965 року. – К. : Політвидавництво України, 1965. – 432 с.

13. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. На 1 січня 1962 року. – К.: Політвидавництво України, 1962. – 419 с.

14. Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій : на 1 січня 1987 року – К. : Голов. ред. УРЕ. 1987. – 504 с.

15. Украинская ССР. Административно-территориальное деление. На 1 января 1979 года. – К. : Главная редакция УСЭ, 1979. – 512 с.

16. Федоренко В. Л. Зникомість мов: українські перспективи крізь призму світового досвіду / В. Л. Федоренко // Дивослово. – 2010. – № 2. – С. 42 – 48.

17. Фоменко В. Г. Звідки ця назва? : монографія / В. Г. Фоменко. – Дніпропетровськ : Промінь, 1969. – 104 с.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню соціолінгвістичної взаємодії української та російської мов на прикладі ойконімії України ХХ ст. Розглядаються основні типи порушень назвотворення та назвозміни в ойконімній базі ХХ ст. Подаються шляхи вирішення соціолінгвістичної проблеми в адміністративно-територіальному устрої України.

Ключові слова: взаємодія мов, ойконім, ойконімікон, ойконімія, соціолінгвістика.

Аннотация

Статья посвящена исследованию социолингвистического взаимодействия украинского и русского языков на примере ойконимии Украины ХХ в. Рассматриваются главные типы языковых нарушений в ойконимиконе при переименовании населенных пунктов. Представлены пути решения проблемы в административно-территориальном устройстве Украины.

Ключевые слова: взаимодействие языков, ойконим, ойконимикон, ойконимия, социолингвистика.

Summary

The article deals the sociolinguistic interaction between Ukrainian and Russian languages for example oykonyms of Ukraine in the twentieth century. Analyzed the main types of language disorders in oykonyimikon of renaming of settlements. Served solutions to problems in administrative and territorial structures of Ukraine.

Key words: language interaction, oykonym, oykonyumykon, oykonyumiya, sociolinguistics.